

Oponentní posudek disertační práce

Zakázaná víra: Tzv. náboženské sekty a komunistická diktatura

Autor práce: Mgr. Martin Pácha

Vedoucí práce: prof. PhDr. Michal Stehlík, Ph.D.

Oponentka: PhDr. Adéla Gjuričová, PhD.

Disertační práce Martina Páchy se zaměřuje na vztah mezi státem a náboženskými menšinami v socialistickém Československu. Pro jeho postižení si zvolil případ dvou náboženských společností, ve sledovaném období státem označovaných jako „náboženské sekty“, a sice letničního hnutí a Svědků Jehovových. U nich charakterizuje proměny, a zvláště pak vzájemné rozdílnosti, v interakci státních orgánů a členů obou náboženských skupin a vyvozuje celou řadu obecnějších závěrů týkajících se snah ostře sekulárního státu o kontrolu náboženského života a některých principů fungování československé socialistické diktatury.

Autor se velmi dobře orientuje v existující literatuře o dějinách jednotlivých církví a náboženských skupin i o náboženství a církevní politice v komunistických diktaturách. Zcela nepochybně úctyhodná pramenná základna má své limity, pokud jde o vhléd dovnitř náboženských společností, avšak autor si je tohoto omezení vědom a absenci orálněhistorického výzkumu zmiňuje a vysvětluje (s. 16). S prameny pracuje zkušeně, metodicky a s reflektovaným odstupem.

Konceptuálně staví na dvou pozoruhodných modelech ze sociologie náboženství (náboženské pole a náboženský kapitál Pierra Bourdieu; černý, šedý a rudý náboženský trh Fengganga Yanga), při analýze pramenů Státní bezpečnosti se dále inspiroval také antropologickými přístupy (K. Verdery). Uvedené sociologické modely však používá spíše jako vhodné pojmy či metafory, jakkoli je na několika místech úspěšně aplikuje i analyticky, např. v podkapitole 4.2. V syntetizujících závěrech však mnohem více čerpá z revizionistických výkladů komunistických diktatur – a dodejme, že tuto implicitní inspiraci připouští a reflektuje (s. 21) –, které však díky shromážděnému specifickému materiálu velmi produktivně zužuje, konkretizuje a tím zpřesňuje.

Práce je přehledně strukturována, klade jasné výzkumné otázky a formuluje hypotézy. Jednotlivé kapitoly jsou dobře vystavěny i po dramatické stránce. Autor postupuje chronologicky a po jednotlivých náboženských skupinách, avšak na dílčích sondách (do myšlení, institucionalizace a terminologie ateismu a protináboženské politiky státu; zákazu, pronásledování a odolnosti Svědků Jehovových v prvních letech komunistické diktatury; konfliktů a represe letničního hnutí na Těšínsku na přelomu 50. a 60. let; infiltraci StB vytváření modu vivendi mezi Svědky a státem v 60.-80. letech; a konečně legalizaci a zrovnoprávnění obou skupin s přesahem až do počátku 90. let) staví obecnější vývody a závěry:

Především dokládá, že socialistický stát nikdy neměl nad náboženstvím plnou kontrolu. Snažil se sice do „náboženského pole“ vstoupit a pomocí správních, stranických i bezpečnostních struktur určovat jeho dynamiku. Lépe se vyznal ve velkých církvích,

zatímco na malých náboženských společnostech ho různé aspekty máty. Nicméně ani ke dvěma sledovaným náboženským skupinám nevytvořil jednotnou strategii a jeho různé orgány někdy prosazovaly na sobě nezávislé cíle. Právě tak vznikala pro jejich členy manévrovací prostor. Autor tím naznačuje obecnější závěr o komunistickém režimu, totiž že v něm občané – tak jako věřící aktéři – nebyli jen pasivní přihlížející a měli určující vliv na své životy.

Dále na pozoruhodném materiálu dokládá, že vůči institucím obdobného typu se orgány socialistického státu stavěly odlišně, a to jak v různých obdobích, tak v návaznosti na to, o kterou skupinu se konkrétně jednalo. Překvapivě tedy ukazuje státní církevní politiku vysoce diverzifikovanou, jakkoli nikoli ze strany centrální moci vědomě. Před čtenářem defilují nejen protichůdné stranické, státní a bezpečnostní zájmy, nýbrž i aktéři státní politiky improvizující bez jasné ústřední linie. „Státně socialistický systém v Československu nestál pouze na Ústředním výboru Komunistické strany v Praze či v Moskvě. Na lokální úrovni byl v nejrůznějších interakcích každodenně reprodukován místními aktéry,“ uzavírá autor (s. 177).

Z faktorů rozdílností postupu vůči oběma náboženským skupinám i v jednotlivých fázích socialistické diktatury si nejvíce cením prvku historické kontinuity vnímání Svědků Jehovových státem za první a třetí republiky, po roce 1948 i na počátku 90. let, dále upozornění na decentralizovanou povahu státní správy za socialismu – celý autorův výzkum je jednou velkou výzvou ke znovuoživení debaty o regionálních dějinách – a konečně skvělého empirického příspěvku k sociální konstrukci politična, když na několika místech jasně demonstruje, že letniční hnutí stát vnímal jako náboženskou pozici, zatímco postoje Svědků Jehovových chápal jako politické.

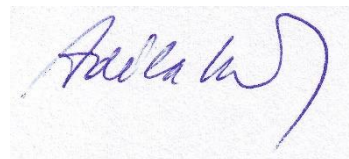
Z řečeného je patrné, že autor v práci demonstruje značnou míru badatelské i interpretační zralosti. Navíc díky progresivním teoretickým a pojmovým inspiracím, především ale díky pozoruhodnému časovému i místnímu záběru výzkumu opravdu zásadně obohacuje porevoluční českou historiografii vztahu státu a církve respektive náboženství a politiky, kterou dosud tvořily práce J. Cuhry, M. Trapla, J. Hanuše, M. Putny či P. Fialy a S. Balíka.

Dále si dovoluji shrnout několik předpokladů či aspektů práce, které u mě vyvolávají určité otázky, a své poznámky k nim nabízím jako podněty pro obhajobu:

- 1) Určitý rozpor vnímám v užití terminologii a tím, co autora na vztahu státu a náboženských menšin vlastně zajímá. Používá totiž sociologické či sociálněhistorické pojmy a konstrukty (např. sekularizace), ale o vnitřním životě náboženských skupin či úloze náboženství ve společnosti pojednává vlastně jen málo. Myslím se, pokud se mi zdá, že autora spíše zajímá strana státu a vedení či předních představitelů skupin, efektivního vládnutí a taktiky vůči moci, institucionální rozpory, ale ne vlastní náboženský život a jeho praktikování ve státě? Zařazují tedy práci chybně do – velmi progresivních a sociálněvědně poučených! – „nových“ politických dějin spíš než do dějin sociálních?

- 2) Výše konstatuji vynikající orientaci v existující literatuře o dějinách jednotlivých církví a náboženských skupin i o náboženství v komunistických diktaturách, a to zejména provenience anglosaské a částečně německé. Může se kolega vyjádřit k tomu, zda by něco užitečného nebo naopak odlišného řekla literatura polská, ať už historická či sociologická? A nestálo by za to v případném dalším rozvíjení tématu vzít v potaz i analytické kategorie třídy, etnicity či genderu? Třeba by právě otázka úlohy žen nebo nízkopříjmových skupin jako zásadní opory církví a náboženských skupin a jejich téměř absolutní absence v jejich vedení či státních orgánech o nich rozhodujících mohla být vodítkem k dalším zajímavým sdělením o povaze sociálního a politického uspořádání komunistických diktatur...
- 3) Velmi kvituji, že se autor nevyhýbal přesahu do 90. let a „zamyšlení nad kontinuitami a diskontinuitami náboženského pole v přechodu od autoritativního režimu k demokratickému“ (s. 156). I v krátkém exkursu přesvědčivě ukázal, že „proměna státního uspořádání během Sametová revoluce náboženský trh značně deregulovala, ale stát se jeho kontroly nevzdal“ (s. 167). V souvislosti s tímto obdobím nad prací vyvstávají dvě zásadní otázky – a ptám se opravdu hlavně proto, že mě to u dvou studovaných skupin zajímá:
- a) Jak se tyto náboženské skupiny vyrovnaly s tehdejšími všeprostupujícími fenomény antikomunismu a lustrací, a tedy s vlastní minulostí rozsáhlé spolupráce se Státní bezpečností a kompromisů s mocí? Nabízí se srovnání s římskokatolickou církví či např. Církví československou evangelickou, které evidentně nenašly způsob otevřené komunikace o spolupráci duchovních s StB či o tzv. podzemní církvi tak, aby dodnes tyto otázky nepůsobily uvnitř obou církví konfliktně.
- b) Jak se v dalším vývoji sledovaných skupin odrazila obrovská přitažlivost nových náboženských uskupení a sekt v raných 90. letech, který bychom spíš než nově barevným trhem mohli nazvat duchovním jarmarkem?

I přes uvedené otázky výhrady práci považuji za vysoce kvalitní a jednoznačně ji doporučuji k obhajobě.

PhDr. Adéla Gjuríčová, PhD.